جەستە وەک چەکی تۆڵەکردنەوە لە دەسەڵات.. دانا حەمید

ڕۆمانی “بازنەکانی شەقامی سوور”، ڕۆمانووس (کارزان حەیدەر)، بەرهەمێکی ئەدەبییە کە دەکرێت لە چەندین ڕوانگەوە، خوێندنەوە و شیکردنەوەی وردی بۆ بکەین. ئەم خوێندنەوەیە هەوڵدەدات تیشک بخاتە سەر چەند لایەنێکی جیاوازی ئەم ڕۆمانە.

لە ڕوانگەی ”میشێل فۆکۆ“وە، ڕۆمانی “بازنەکانی شەقامی سوور” دەکرێت وەک نمونەیەکی بەرجەستە بۆ پەیوەندی نێوان ”دەسەڵات“ و ”جەستە“ سەیر بکرێت. فۆکۆ پێی وایە: کە جەستە مەیدانی ململانێی هێزە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانە. لەم ڕۆمانەدا، جەستەی پاڵەوانی سەرەکی، بە تایبەتمەندییە نائاساییەکەیەوە (چوکی کاراکتەری سەرەکی ڕۆمانەکە)یە، دەبێتە شوێنی بەرەنگاری و تێکدانی پەیوەندییە باوەکانی دەسەڵات. ئەو جەستەیەی کە پێشتر سەرچاوەی شەرمەزاری بوو، ئێستا دەبێتە ئامرازێک بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئەو سیستەمەی کە هەوڵی کۆنترۆڵکردنی دەدات.

”جۆرج باتای“، لە لایەکی ترەوە، بە تێڕوانیە قووڵەکانی یارمەتیدەرێکی باشە بۆمان، کە گرنگی بە پەیوەندی نێوان «ئیرۆتیزم» و «پیرۆزی» دەدات. لە دیدی باتاییەوە، سێکس و توندوتیژی دوو ڕووی هەمان دراون و هەردووکیان پەیوەندیان بە تێپەڕاندنی سنوورە کۆمەڵایەتییەکانەوە هەیە. لە ڕۆمانی “بازنەکانی شەقامی سوور”دا، بەکارهێنانی سێکس وەک ئامرازێک بۆ تۆڵەسەندنەوە و گۆڕانکاری کۆمەڵایەتی، دەکرێت وەک نمونەیەک بۆ ئەم تێڕوانینەی باتای سەیر بکرێت. لێرەدا، کردەوە سێکسییەکان لە چوارچێوەی چێژی تاکەکەسی دەردەچن و دەبنە کردەیەکی “پیرۆز” کە ئامانجی تێکدانی سیستەمی کۆمەڵایەتییە. بەمانایەکی تر: کاراکتەری سەرەکی ڕۆمانەکە، کە سێکس دەکات بەرامبەر ”ئەوانی تر“ کە حیزبەکانن! لە پێناو «چێژ سێکس ناکات، بەڵکو لە پێناو تۆڵەکردنەوە سێکس دەکات».

«مارکیز دی ساد»، کە بە باوکی ئەدەبی ”ئیرۆتیکی ڕادیکاڵ“ دادەنرێت، پێی وایە کە سێکس و توندوتیژی دەتوانن ببنە ئامرازێک بۆ ڕزگاربوون لە کۆتوبەندە کۆمەڵایەتی و ئەخلاقییەکان. لە ڕۆمانی “بازنەکانی شەقامی سوور”دا، پاڵەوانی سەرەکی بە شێوەیەکی هاوشێوەی کارەکتەرەکانی دی ساد، سێکس و توندوتیژی تێکەڵ دەکات بۆ بەرەنگاربوونەوەی سیستەمێک کە پێی وایە ناعادیلانە و گەندەڵە. ئەم

ڕێگەیە، هەرچەندە لە ڕووی ئەخلاقییەوە جێگەی پرسیارە، بەڵام دەبێتە تاکە ڕێگە بۆ بەدیهێنانی دادپەروەری لە دنیایەکدا کە بە تەواوی لە دادپەروەری بەبەری بووە.

لە ڕۆمانەکەدا، جەستەی پاڵەوانی سەرەکی بە تایبەتمەندییە نائاساییەکەیەوە، دەکرێت وەک نموونەیەک سەیر بکرێت بۆ ئەو شتانەی کە سیستەمی کۆمەڵایەتی و کولتوری ڕەتیان دەکاتەوە و دەیانخاتە دەرەوە. بەڵام لە جیاتی ئەوەی ئەم جەستەیە ببێتە سەرچاوەی شەرمەزاری، دەبێتە سەرچاوەی هێز و گۆڕانکاری. ئەمەش پێچەوانەکردنەوەیەکی ڕادیکاڵە بۆ ئەو پرۆسەیەی کە کۆمەڵگا پێیەوە ڕاهاتووە.

لە ڕۆمانی "بازنەکانی شەقامی سوور"دا، پاڵەوانی سەرەکی لە ڕێگەی کردەوە سێکسییەکانییەوە هەوڵی تێکدانی ئەو پێناسە ڕەگەزی و سێکسییانە دەدات کە کۆمەڵگا دایناون. ئەم پرۆسەیە دەبێتە نموونەیەک بۆ ئەوەی کە چۆن تاک دەتوانێت لە ڕێگەی تێکدانی نۆرمە کۆمەڵایەتییەکانەوە؟ ناسنامەی خۆی بەرهەم بهێنێتەوە.

زمان و شێوازی گێڕانەوەی ڕۆمانەکە ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت لە تێکدانی ئەو سیستەمەی کە ڕۆمانەکە ڕەخنەی لێدەگرێت. بەکارهێنانی زمانێکی ڕاستەوخۆ و وێنەی سێکسی شۆکهێنەر، نەک تەنها بۆ وروژاندنی خوێنەرە، بەڵکو هەوڵدانێکە بۆ تێکدانی ئەو زمانە "پاک"ـەی کە دەسەڵات بۆ داپۆشینی ڕاستییەکان بەکاری دەهێنێت. لێرەدا، زمان دەبێتە شوێنی بەرەنگاری و تێکدانی ئەو واتا و چەمکە باوانەی کە کۆمەڵگا پێیەوە ڕاهاتووە.

هەروەها، ڕۆمانەکە بە شێوەیەکی ڕادیکاڵ سنوورەکانی نێوان ڕەوا و ناڕەوا، ئەخلاقی و نائەخلاقی تێکدەشکێنێت. لە ڕێگەی کردەوە "نائەخلاقی"یەکانی پاڵەوانەکەوە، پرسیار لەو بنەما ئەخلاقیانە دەکرێت کە کۆمەڵگا لەسەری دامەزراوە. ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی کە خوێنەر بیر لە سروشتی ڕاستەقینەی ئەخلاق و پەیوەندی نێوان ئەخلاق و دەسەڵات بکاتەوە. لێرەدا دەکرێت ئاماژە بە بۆچوونەکانی "نیچە" بکەین سەبارەت بە "ئەوپەڕی ئەخلاق" و پێویستی تێپەڕاندنی ئەو سیستەمە ئەخلاقییەی کە کۆمەڵگا سەپاندوویەتی.

ڕۆمانی "بازنەکانی شەقامی سوور" وەک دەقێکی کەرنەڤاڵی دەردەکەوێت کە تێیدا سنوورە باوەکانی کۆمەڵگا تێکدەشکێن و جیهانێکی "ژێرەوژوور" دروست دەبێت. لەم جیهانەدا، ئەوەی پێشتر سەرکوت کرابوو، ئێستا دەبێتە سەرچاوەی هێز و گۆڕانکاری. ئەم حاڵەتە کەرنەڤاڵییە، کە "میخایل باختین" باسی لێوە دەکات، دەرفەتی ئەوە دەڕەخسێنێت کە کۆمەڵگا بە شێوەیەکی ڕادیکاڵ لە خۆی بڕوانێت و ئەو بنەمایانە ببینێت کە لەسەری دامەزراوە.

بەم شێوەیە، ڕۆمانی “بازنەکانی شەقامی سوور” تەنها ڕۆمانێک نییە، بەڵکو هەوڵدانێکە بۆ تێکدانی ئەو سیستەمە فیکری و کۆمەڵایەتییەی کە کۆمەڵگای کوردی لەسەری دامەزراوە. لە ڕێگەی بەکارهێنانی جەستە، سێکس و زمان وەک ئامرازی شۆڕش، ڕۆمانەکە بانگەوازێکە بۆ دووبارە بیرکردنەوە لە پەیوەندییەکانی دەسەڵات و ڕۆڵی تاک لە کۆمەڵگادا.

هەروەها، ئەم بەرهەمە پرسیاری قووڵ دەوروژێنێت سەبارەت بە سروشتی ئەخلاق، دادپەروەری و ئازادی لە کۆمەڵگایەکدا کە بە قووڵی لەژێر کاریگەری نەریت و دەسەڵاتی سیاسیدایە.

ڕۆمانی “بازنەکانی شەقامی سوور” دەبێتە ئاوێنەیەک کە کۆمەڵگای کوردی دەتوانێت تێیدا سەیری خۆی بکات و ئەو کێشە و ناکۆکییانە ببینێت کە لە ناخیدا شاردراونەتەوە. ئەم ڕۆمانە بانگەوازێکە بۆ بەرپرسیارێتی و هۆشیاری کۆمەڵایەتی، و هاندانێکە بۆ بیرکردنەوەیەکی قووڵتر سەبارەت بەو بنەمایانەی کە کۆمەڵگا لەسەری دامەزراوە.

خاڵە بەهێزەکانی ڕۆمانی “بازنەکانی شەقامی سوور” لە چەند ڕوویەکەوە دەردەکەون. یەکەم، ڕۆمانەکە بە شێوەیەکی نوێ و جیاواز مامەڵە لەگەڵ چەمکی دەسەڵات و بەرەنگاربوونەوەیدا دەکات، کە لە ئەدەبی کوردییدا کەم وێنەیە. دووەم، بەکارهێنانی زمانێکی ڕاستەوخۆ و بوێرانە لە وەسفکردنی دیمەنە سێکسییەکاندا، سنوورەکانی ئەدەبی کوردی بەرفراوانتر دەکات و دەرفەتی گفتوگۆی کراوەتر لەسەر ئەم بابەتانە دەڕەخسێنێت. سێیەم، ڕۆمانەکە بە شێوەیەکی سەرکەوتوو توانیویەتی تیۆرە فیکرییەکان بەشێوەی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ، لە چوارچێوەی چیرۆکێکی فرەڕەهەنددا بەرجەستە بکات، کە ئەمەش قووڵایی فیکری بە بەرهەمەکە بەخشیوە.

لە لایەکی ترەوە، ڕۆمانەکە چەند خاڵێکی لاوازیشی هەیە کە پێویستە ئاماژەیان پێ بکرێت. یەکەم، هەندێک جار بەکارهێنانی توندوتیژی و سێکس لە ڕۆمانەکەدا دەچێتە خانەی زیادەڕۆییەوە، کە لەوانەیە کاریگەری نەرێنی لەسەر هەندێک خوێنەر دروست بکات و لە ناوەڕۆکە ئەدەبی و فەلسەفییەکەی دووری بخاتەوە. دووەم، هەرچەندە ڕۆمانەکە هەوڵی داوە ڕەخنە لە سیستەمی کۆمەڵایەتی بگرێت، بەڵام هەندێک جار ئەم ڕەخنەیە بە شێوەیەکی سادە خراوەتە ڕوو، دەکرا قووڵتر ڕۆبچێتە ناوەڕۆکی ڕۆمانەکەوە. سێیەم، پەرەسەندنی کەسایەتی سەرەکی ڕۆمانەکە هەندێک جار ناڕوونە کە چیرۆکەکە دروست دەکات. سەرەڕای ئەم خاڵە لاوازانە، ڕۆمانی “بازنەکانی شەقامی سوور” هێشتا وەک بەرهەمێکی گرنگ و کاریگەر لە ئەدەبی هاوچەرخی کوردییدا دەمێنێتەوە و کاریگەری خۆی لە نەوەندەکەدا بەجێدەهێڵێت.

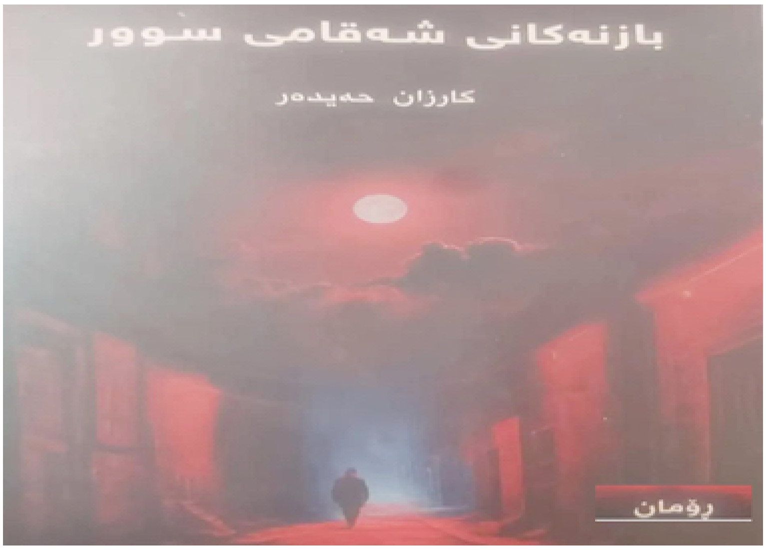

چارەنووس و وێنە ناشیرنەکانی شەڕی ناوخۆ دەگوازێتەوە.. فەرهاد نەسر

ڕۆمانی چارە نووسی کاک سەلام عومەری شاعیر و چیرۆکنووسم خوێندەوە، ڕۆمانەکە باسی سێ دەیەیی ڕابردووی شەڕی بڕاکوژی دەکات، کە چۆن تائێستا ئەو میللەتە خەرلەخەنەیوە ئاهەکی بەبەردا نەهاتەوە کە نیوسەدە بەدەست بەعسەوە جینۆسایدکراوە و گەنج و پیرەکانی گیراون و ئەشکەنجەدراون. ئێستا کەمەڵێک بڕیاربەدەستی دوو بنەماڵە بۆ هەوەنتە شەڕێکی براکوژی بەرپادەکەن و هەزاران ڕۆڵەی ئەم گەلە بەکوشت دەدەن.
ئەم میللەتە ڕووبەڕووی دەیان کێشە و گرفتی ئەشکەنجەو کوشتن دەبێتەوە، بەڵام ئەوجارەیان بەدەستی هاوزمان و نەتەوەکەی خۆمان، ئەوانەی تادوێنێ خۆیان بە فریادڕەسی ئەم گەلە دەزانی، ئەو فیشەکانەی نەنران بۆ دوژمنەوە ئێستا دەنرێن بۆ نێوچاوانی ڕۆڵەکانی ئەم نیشتیمانەوە.
سەلام عومەر بە شێوەیەکی بوێرانە و بە گێڕانەوەیەکی زۆر جوان و بە زوبانێکی گەلێک شیرین و خۆماڵیانە لەم کتێبەدا قەڵەمەکەی دەتە مەیدان و لە ڕێگای خێزانی وەستا لوقمانی کارەباچییەوە کە پێناسەی هەزاران خێزانی کوردی دەکات، کە جەنگی براکوژی و قەیرانی ئابوری

و سەرنگومکردنی ڕۆڵەکانی ئەم گەلە چ نەهامەتییەکی بەسەر ئەم میللەتە هێناوە.

ئەحمەدی کوڕی وەستا لوقمان، لە دوای سەرنگوومکردنی باوکی ئامادە نییە تفەنگ بکاتە شانی و ڕۆڵەکانی ئەم گەلە و برای خۆی بە میزاجی چەند کەسێک بکوژێت، بەڵکو سەرباری بەرپرسیارێتییەکی قورس کاری کارەباچێتی باوکی دەکات و بە ڕەنجی شانی خۆی داک و خوشک و براکانی دەژیێنێت.

کاک سەلام پێمان دەڵێت، لە هەموو بارودۆخێکدا کەسانێک هەن، ئەخلاقێکی باڵان هەیە و بەرژەوەندی نەتەوە و نیشیمان لەسەرووی هەموو شتێکەوە دەبینن و بە هەوەسی دەی چەند کەسێک ئامادەی جەنگی براکوژی نین.

شەڕ، ماڵوێرانییە، بەڵام لەدیدی دەسەڵاتدارانی ئەم هەرێمە بۆ یەکلاکردنەوەی مەرامەکانی خۆیان نوقڵانە و شیرینییە، باکیان بەوە نییە کێ دەکوژرێ؟ خۆ ڕۆڵەکانیان نین، ڕۆڵەکانیان لە هەندەران لە کەیف و سەفای خۆیاندان و کوڕی هەژار و بەدبەختی ئەم گەلەش دەدەن بە کوشت و دواتر ناویان دەنێن شەهید.

کەرەستەکانی ئەم کتێبە تەواو ڕیالیستین و بۆیەشە بە خوێندنەوەی ئەم کتێبە تۆ جارێکی پیاسەیەک بە نێو بەشێک مێژووی تاڵی ئەم نەتەوەدا دەکەیت.

سەلام عومەر پێمان دەڵێت ئەم بەناو حوکومڕانانە، مێژوویی پڕخیانەت و شەرمەزاری خۆیان بە خەبات و منەت بە ئێمە دەفرۆشنەوە، لەپای ئەوەدا پێمان دەڵێن دەبێت ئیتاعەیان بکەین و تا مردن ئەوان بە فریادڕەس و سەرۆکی خۆمان بزانین و شانازییان پێوە بکەین.

جەدەلی و مەوالییەکان کە نوسەر ئاوا ناوی هێناون، لە خوێن تێرنابن و ڕۆژ بە ڕۆژ تینووتر دەبن، تا ئەوکاتەی زلهێزێکی دەرەکی ستۆپیان پێدەکات و دەڵێت ئیتر بەسە تاکەی ئەو خۆخۆری و ملهوڕییه، ئێستا ناویان ناوە پڕۆسەی ئاشتی و کۆتایی شەڕی براکوژی، ناڵێن ئەوە کوتەکی وڵاتانی زلهێز بوو دەنا ئێمە تینووین تینووی خوێنی ڕۆڵەکانی ئەم خاکەین.

شەڕی ئەوان هەرێمێکی بچوکی کردە دوو زۆنەوە بە دوو ڕەنگی جیاواز، بە دوو ئەقڵیەتی بەربەری و خێڵەکیی، ئێستا ئەم هەرێمە پڕپڕیەتی لە ڕەنگ و دەنگی جیاواز، ستەم و زۆرداری ئەوان ڕۆژ بەڕۆژ ئەم گەلە زیاتر دەباتە دواوە و لەبەرچاوی دنیا ناوی کورد و کوردستانیش ناشیرینتر دەکەن.

دیسلێکسیا لە ڕوانگەی زمانەوانی دەروونییەوە..151.. ابراهیم موحەمەد (ئەبەاهام لەقای)

شیکردنەوەیەك لەسەر پەرتووکی زمانەوانی دەروونی: دیسلێکسیا، هۆکار و نیشانە و چارەسەرییەکانی.
نووسینی وتار(ڕیڤیویەکی کورتی پەرتووکەکە):
زنجیرەی ١٥٢.
نوسینی پەرتووك: پ.ی.دکتۆر کاروان کاکەبرا.

لە دنیای پەروەردە و زانستی دەروونناسیدا، دیسلێکسیا وەك یەکێک لە گرنگترین و بەرچاوترین کێشەکانی فێربوون دەناسرێت. پەرتووکی زمانەوانی دەروونی: دیسلێکسیا، هۆکار و نیشانە و چارەسەرییەکانی.لە نووسینی کاروان کاکەبرا کاکەمەند، هەوڵێکی بەرچاوە بۆ تاوتوێکردنی ئەم بابەتە لە چوارچێوەی زمان و کولتووری کوردیدا. ئەم وتارە هەوڵ دەدات شیکردنەوەیەکی ورد و زانستی لەسەر ناوەڕۆک و گرنگی ئەم پەرتووکە پێشکەش بکات.

پێناسە و چەمکی دیسلێکسیا:

دیسلێکسیا بە گوێرەی پێناسەکەی: کێشەیەکی فێربوونە کە کاریگەری لەسەر توانای خوێندنەوە، نووسین و هەندێک جار قسەکردن هەیە. ئەم دۆخە سەرچاوەی نۆرۆبایۆلۆجی هەیە و پەیوەندی بە هۆشمەندی گشتی کەسەکەوە نییە. لێرەدا، گرنگە جەخت لەسەر ئەوە بکەینەوە کە پەرتووکەکە چۆن ئەم پێناسەیە لە چوارچێوەی زمانی کوردیدا دەخاتە ڕوو و ئایا هیچ تایبەتمەندییەکی زمانەوانی کوردی هەیە کە کاریگەری لەسەر دەرکەوتن یان دیاریکردنی دیسلێکسیا هەبێت.

زمانەوانی دەروونی و دیسلێکسیا:

زمانەوانی دەروونی، وەک لقێکی گرنگی زانستی زمانەوانی، پەیوەندی

نێوان مێشک و زمان دەکۆڵێتەوە. پەرتووکەکە چۆن ئەم پەیوەندییە لە سیاقی دیسلێکسیادا شی دەکاتەوە؟ بۆ نموونە، ئایا باس لە چۆنیەتی پرۆسەسکردنی زمان لە مێشکی کەسانی دیسلێکسیك دەکات و چۆن ئەمە جیاوازە لە کەسانی ئاسایی؟
(سەرنجێك: ئەم پرسیارانەی کە لەم وتارەدا دەیوروژێنم بۆ ئەوەیە لەنێو ئەم پەرتووکەدا بەدوای وەڵامەکاندا بگەڕێن و بابەتەکانتان بۆ ڕوونبێتەوە).

هۆکارەکانی دیسلێکسیا:

توێژینەوە زانستییەکان چەندین هۆکاری جیاواز بۆ دیسلێکسیا دەستنیشان دەکەن، لەوانە:
فاکتەرە ژێنەتیکییەکان- بۆماوەییەکان، جیاوازی لە پێکهاتە و کارکردنی مێشك، کێشە لە پرۆسەسکردنی دەنگی (فۆنۆلۆجی)،
کێشە لە بینایی- فەزایی.

پەرتووکەکە تا چ ڕادەیەك ئەم هۆکارانە بە وردی شیدەکاتەوە و ئایا هیچ بەڵگەیەکی نوێ یان تایبەت بە کۆمەڵگای کوردی پێشکەش دەکات؟

نیشانەکانی دیسلێکسیا:

دیاریکردنی نیشانەکانی دیسلێکسیا یەکێکە لە گرنگترین هەنگاوەکان بۆ دەستنیشانکردن و چارەسەرکردنی. نیشانە باوەکان بریتین لە:
کێشە لە خوێندنەوەی وشە بە دروستی و بەخێرایی.
کێشە لە نووسینی ڕێنووس، کێشە لە تێگەیشتن لە بابەتی خوێندراوە،
کێشە لە فێربوونی زمانی بیانی.

پەرتووکەکە چۆن ئەم نیشانانە لە چوارچێوەی زمان و ئەلفوبێی کوردیدا دەخاتە ڕوو؟ ئایا هیچ نیشانەیەکی تایبەت هەیە کە پەیوەندی بە سروشتی زمانی کوردییەوە هەبێت؟

چارەسەرییەکان و ستراتیژییەکانی فێرکردن:

چارەسەری دیسلێکسیا بەشێوەیەکی سەرەکی پشت بە فێرکردنی تایبەت و ڕاهێنان دەبەستێت. هەندێك لە ستراتیژییە باوەکان بریتین لە:
فێرکردنی فۆنیکس (پەیوەندی نێوان دەنگ و پیت)،
ڕاهێنانی خوێندنەوەی بەردەوام، بەکارهێنانی تەکنەلۆژیای یارمەتیدەر.

پەرتووکەکە چ ستراتیژی و ڕێگاچارەیەك پێشنیار دەکات کە گونجاو

بێت بە سیستەمی پەروەردەی کوردی و ژینگەی زمانەوانی کوردستان؟

کاریگەری کۆمەڵایەتی و دەروونی:

دیسلێکسیا تەنها کێشەیەکی فێربوون نییە، بەڵکو کاریگەری قووڵی لەسەر ژیانی کۆمەڵایەتی و دەروونی تاك هەیە. پەرتووکەکە تا چ ڕادەیەک گرنگی بەم لایەنە دەدات و چ ڕێگایەک بۆ پاڵپشتی دەروونی و کۆمەڵایەتی پێشنیار دەکات؟

گرنگی توێژینەوەی زیاتر:

لە کۆتاییدا، گرنگە جەخت لەسەر پێویستی توێژینەوەی زیاتر لەم بوارەدا بکەینەوە، بەتایبەتی لە سیاقی زمان و کولتووری کوردیدا. پەرتووکەکە چ پێشنیارێک بۆ توێژینەوەی داهاتوو دەخاتە ڕوو؟

پەرتووکی زمانەوانی دەروونی: دیسلێکسیا، هۆکارو نیشانە و چارەسەرییەکانی هەنگاوێکی گرنگە بۆ تێگەیشتن و مامەڵەکردن لەگەڵ دیسلێکسیا لە کۆمەڵگای کوردیدا. ئەم پەرتووکە نەک تەنها وەک سەرچاوەیەکی زانیاری بۆ مامۆستایان و دایك و باوکان خزمەت دەکات، بەڵکو دەتوانێت ببێتە بنەمایەك بۆ سیاسەتدانان و گۆڕانکاری لە سیستەمی پەروەردەی کوردستاندا بۆ باشتر خزمەتکردنی ئەو خوێندکارانەی کە لەگەڵ دیسلێکسیادا دەژین.

بڵاوکردنەوەی ئەم جۆرە پەرتووکانە، هەنگاوێکی گرنگە بۆ زیادکردنی هۆشیاری کۆمەڵگا سەبارەت بە دیسلێکسیا و کەمکردنەوەی ئەو ستیگما کۆمەڵایەتییانەی کە لەوانەیە پەیوەست بن بەم دۆخەوە. ئەم پەرتووکە نموونەیەکی باشە لەسەر چۆنیەتی بەکارهێنانی زانستی زمانەوانی و دەروونناسی بۆ تێگەیشتن و چارەسەرکردنی کێشەیەکی گرنگی فێربوون. هیوادارین ئەم هەوڵە ببێتە سەرەتایەک بۆ توێژینەوە و بڵاوکراوەی زیاتر لەم بوارەدا بە زمانی کوردی، بۆ ئەوەی بتوانین خزمەتێکی باشتر بە قوتابیان و خوێندکارانی کورد و هەموو ئەو کەسانە بکەین کە ئەم گرفتەیان هەیە.

- هاوپێچ ئەم وتارە بە پشتن بەستن بە سەرچاوەکانی ناو ئەم پەرتووکە نووسراوە، لەهەمان کاتدا باسی تیۆرەکانی نێو پەرتووکەکەم نەکردووە بۆ ئەوەی بابەتە بە ڕوونی بگات بە خوێنەران و لە کاتی خوێندنەوەی پەرتووکەکە دەتوانن لە تیۆرەکان تێبگەن

فانتازیا لە وێژەی منداڵان.. رەزا شوان

فانتازیا وشەیەکی ئینگلیزییە، لە رەگی وشەیەکی یۆنانی و لاتینییەوە وەرگیراوە. بە واتای "وێژەی سەرسوڕێنەر" یان "هێزی ئەندێشە" دێت. فانتازیا جۆرێکە لە کارێکی وێژەیی ئەندێشەیی. فانتازیا زاراوەیەکی فراوانە، یەکێکە لە فاکتەرەکانی جیهانی چیرۆک و رۆمان و هونەر. فانتازیا لە وێژەدا بە شێوەیەکی وێژەیی دەوترێت، کە ئارەزووی ئەوەی هەیە، کە لە داب و نەریتی باو دابڕێت و لە راستییەکان و لە سنووردارکردنی لۆژیک و فۆرم و زانیاری رزگاری بێت و کاری لۆژیکی بەدەر بکات و جیهانێکی ئەفسووناوی فانتازی و ناڕاستی ئارەزوومەندانە دروست بکات. فانتازیا جیهانێکی ئەندێشەیی ئەفسانەئامێزە. جیهانێک کە یاسا فیزیاییەکان جیاوازن، لەگەڵ ئەم جیهانەی تێیدا دەژین. جیهانێکە کە پاڵەوان و کارەکتەرەکانی بە زۆری بوونەوەری ئەفسانەیی و نامۆن، وەک: ئەژدیهای گڕهاوێژ، جنۆکە، ئەسپی باڵدار، بووکی دەریا، سیمرخی باڵدار، جادووگەر، چەتەوە، یان بوونەوەر و ئاسمانێکی ئەندێشەیی،… هتد. هەموو کارەکتەرەکان دەتوانن بەو زمانەی نووسەر دەینووسێت قسە بکەن. وێژەی فانتازی ئەو وێژەیەیە، کە نووسەر، بە پلەی یەکەم پشت بە جیهانی ئەندێشە و بە ئەفسوون "جادوو" دەبەستێت. رووداوەکانی لە جیهانێکی ئەندێشەییدا روودەدەن. خوێنەران بە گەشتێکی، ئەندێشەی دژەباو دەبات. ئەم جیهانە ئەندێشەییەش، لە داهێنانی نووسەرە. بەڵام ئەم ستایشە هەموو رۆمانێکی فانتازی ناگرێتەوە، ئەگەر بێت و بە شێوەیەکی هونەری لە ژیان بڕوانێت و وردبێتەوە. دەشێت کە رووداوەکانی وێژەی فانتازی، لەسەر زەوی راستەقینەشدا رووبدەن. پاڵەوان و کارەکتەرەکانیش مرۆڤ و ئاژەڵ و باڵندە و شتی ترن. تێکەڵ بە ئەندێشەی فانتازی و بە ئەفسوون بکرێن و لە ژیانی راستەقینەی مرۆڤەوە، ئیلهامیان وەرگرتووبن. فانتازیا ئەو پانتا فراوانەیە کە زۆربەی بنەماکانی ژانرە وێژەکانی تری

لەخۆگرتوون. پێرگەما و بنەمای فانتازیاش ئەندێشەیە.

پێناسەکردنی وێژەی فانتازیا، یان تەنانەت چیرۆکی ئەفسانەیی، ئەوەندە ئاسان نییە کە مرۆڤ بیری لێدەکاتەوە. وێژەی فانتازیا، مێژوویەکی دوور و درێژی لە فۆلکلۆر و لە ئەفسانەکان و لە سەرچاوەکان و لە بەرهەمەکانی هەموو نەتەوەکانی جیهاندا هەیە. هەر لە کاتی مرۆڤە ئەشکەوتییەکانەوە، فانتازیا بە جۆرێک بوونی هەبووە. مرۆڤەکان رووداو و بەسەرهاتەکانی رۆژانەی خۆیان و هەندێک جاریش، تەنانەت خەون و هیواکانیشیان، لە شێوەی وێنەدا، لەسەر دیوارەکانی ئەشکەوتەکاندا، بە هاوکاری ئەندێشە هەڵکەندوون. کوردستانی نیشتمانی ئێمەی کوردیش، کە یەکەمین لانکەی رەسەنترین شارستانییە لە هەموو جیهاندا، فانتازیا لە فۆرمی کۆن و کلاسیکیدا، مێژووییەکی دوور و درێژی لە کولتووری کوردستاندا هەیە. پاشخانێکی وێژەیی فانتازیا، لە فۆلکلۆری رەسەنی کوردیدا، رەگ و ریشەی هەیە. بە دەیان چیرۆک و نەزیلە و گێڕانەوە و داستانی ئەفسانەییمان هەیە.

ژیانی مرۆڤ، لە دایکبوونەوە تا مردن، رۆمانێکە کە لە چەندین چیرۆکی شیرین و تاڵ پێکهاتووە. چیرۆکیش گێڕانەوەیە. ئەندێشەش هەمیشە لەگەڵ مرۆڤدا بووە و لە رابردوو و لە ئێستادا، دینەمۆی داهێنان و ئافراندن و پێشکەوتنە. مرۆڤ پێویستییەکی قووڵی بە هێزی ئەندێشە هەبووە و هەیە، بۆ دروستکردنی باردۆخێکی ناڕاستەقینە و جیهانێکی ئەفسووناوی. بە تایبەتیش لە کاتی منداڵییدا گرنگییەکانی ئەندێشە دوو ئەوەندە دەبێت. چونکە ئەندێشە بەشێکی سەرەکی و گرنگە لە ژیانی رۆژانەی منداڵان. جیهانی دەروونی منداڵان پڕە لە ئەندێشە. هەموومان بە چیرۆکی جوانی ئەفسانەیی ئەندێشەیی گەورە بووینە. زۆربەی نووسەرانی وێژەی فانتازی چ چیرۆک یا رۆمان، ئیلهامیان لە چیرۆکە فۆلکلۆرییە ئەفسانەییەکان وەرگرتوون.

چیرۆکنووسی بەناوبانگی منداڵان، دکتۆر (سیوس) دەڵێت:” فانتازیا بە تەواوی دیوەکەی تری زیرەکبینەکەیە”. فانتازیا نکووڵی لە بوونی ئازار و مەینەتییەکان ناکات. لەوانەیە رۆماننووس بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی جیهانی راستەقینە، بە شێوەیەکی هێمایی ئەندێشە بەکاربهێنێت. چیرۆک یا رۆمانەکەی بە ندێشە بپێشێت”.

تایبەتمەندییەکانی وێژەی فانتازی، نووسەر بە شێوەیەکی

داهێنەرانە لە دەرەوەی ژیانی باودا چارەسەری کێشەکان دەکات. بە گەیاندنی پەیام و هێنانەدی ئامانجەکانی رۆمانەکەی، پشت بە ئەفسون (جادوو) و بە شتەکانی دەرەوەی سروشت دەبەستێت.
زۆرێک لە خوێنەران بە هەڵە، ئەندێشەی زانستی و وێژەی فانتازی تێکەڵ دەکەن و لێکیان جیاناکەنەوە. ئەندێشەی زانستی سنووردارە، باس لە پێشکەوتنە تیۆرییەکانی زانست و تەکنەلۆژیا دەکات، پێشکەوتووتر لەوەی ئەمڕۆ دەیزانین. وەک گەشتکردن بە بۆشایی ئاسمان، فیلمەکانی جەنگی ئەستیرەکان. یان جیهانێک پێشان دەدات، کە دەتوانێت لە داهاتوودا رووبدات. بەڵام فانتازیا خەونی بێداری مرۆڤە. ئەوە دەکات کە رووی نەداوە. کارەکتەرە ئەفسانەییەکانی، تەنیا لە جیهانێکی ناڕاستیدا بوونیان هەیە.

دێینە سەر کرۆکی باسەکەمان، بە کورتی باس لە فانتازیا لە وێژەی منداڵاندا دەکەین. تا ئێستا، زۆر بە کەمی ئەم بابەتە بەسەر کراوەتەوە. زۆر کەمی لەسەر نووسراوە.
فانتازیا لە وێژەی منداڵاندا:
فانتازیا ژانرێکە لە ژانرەکانی وێژەی منداڵان و مێرمنداڵان. فانتازیای مۆدێرن لە یەک دوو سەدەی رابردوودا هاتووەتە ناو جیهانی وێژەی منداڵانەوە. بە خێرایی سەرنجی منداڵانی لە هەموو جیهاندا راکێشاوە و بووەتە دەخوازیان. بە تایبەتیش لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمدا، زوو گەشەی کرد و لە جیهاندا تەشەنەی کرد.

فانتازیا لە جیهانی وێژەی منداڵاندا، بە هۆی رەگ و ریشەی ئەفسانەییەوە، لە ئەندێشەی منداڵانەوە نزیکە. فانتازیا یەکێکە لەو ژانرانەی، کە لە وێژەی منداڵاندا بەکاردێت. لەلای منداڵان و مێرمنداڵانی ئەمڕۆدا، گرنگی و پێگەیەکی تایبەتی هەیە. نووسەری ئوسترالی، پسپۆر لە وێژەی منداڵاندا، خاتوو (کەیت فۆرست) دەڵێت: “فانتازیا لە چیرۆکە ئەفسانەییەکاندا، وەک مۆمێکی داگیرساو دەدرەوشێتەوە و دە بە تاریکی دەدات. بەڵام گرنگترین شت، ساتەوەختی رووناکیترە، کە پێمان رادەگەیەنێت، هیوا و کۆتاییە خۆشەکان هەن”.
فانتازیا لە وێژەی منداڵاندا، مێژوویەکی کۆنی هەیە، کە بە چەندین سەدە لە پێش
زاینی دەگەڕێتەوە. هەندێک کەس پێیانوایە، کە چیرۆکە ئەفسانەییە فانتازییەکان شتی پڕوپووچ و بێ مانان. ئەمە تێگەیشتن و بۆچوونێکی هەڵەیە. چونکە بەشێکی زۆری ئەو چیرۆک و رۆمانە

فانتازییانە، کە بۆ منداڵان و بۆ مێرمنداڵانن، پەیامێکی پەروەردەی و رەوشتی و مرۆڤایەتی و بەهای بەرز و پەند و وانە و رێنمایی جوانیان لەخۆگرتوون. چیرۆکی فانتازی، دەتوانێت دەربارەی هەر شتێک بێت، لە هەر شوێنێک بێت، ب□ بێ هیچ سنووردارکردنێک. باشترین نموونەی کورتە چیرۆکە ئەفسانەییە فانتازییەکان بۆ منداڵان: (چیرۆکە ئەفسانەییەکانی) چیرۆکنووسی یۆنانی (ئیزۆپ)ە، کە بە باوکی ئەفسانەنووس لە جیهاندا ناوبراوە. هەروەها چیرۆکە ئەفسانەییە فانتازییەکانی (پێنج تنتدرا) واتا گەنجینەی پێنج بەند. لە نووسینی بیرمەندی گەورەی هیندی (بەیدەبا) کە لەژێر ناوی (کلیلە و دیمنە) دا چاپکراون. ئەم چیرۆکە فانتازییانە، مێژوویان بۆ چەند سەد ساڵێک پێش زایینی دەگەڕێتەوە. بەڵام تا ئەمڕۆش چێژ و بایەخ و گرنگی پەروەردەییان کاڵ نەبوونەتەوە. تا ئێستاش ئەم کورتە چیرۆکە فانتازییانە، بەشێکن لە بای□ت□کانی پەرتووکی خوێندنەوە، بۆ قوتابیانی قوتابخانەی بنەڕەتی لە هەموو جیهاندا.

کورتە چیرۆکە ئەفسانەییە فانتازییەکانی ئیزۆپ، هەریەکەیان بە وانەیەکی کورتی رەوشتی یا بە پەندێک کۆتاییان دێت، رووداوەکانیشیان لەسەر زەویدا روودەدەن، پاڵەوان و کارەکتەرە یار و نەیارەکانیان. مر□ق و ئاژەڵ و باڵندەن یا دار و درەخت و شتی ترن. ئاژەڵ و باڵندە و دار و درەختەکانیش وەک مرۆڤ قسەدەکەن. بۆ نموونە: چیرۆکی پێشبڕکێی نێوان (کیسەڵ و کەروێشک) بەوە کۆتایی دێت کە (لەخۆبایی بوون دۆڕاندنە، رۆیشتنی خاوی بێوەستان بردنەوەیە). یان چیرۆکی (گورگ و بەرخۆلە) ئەو پەندە باوە کوردییەی لەخۆگرتووە کە (زۆر هات.. قەواڵە بەتاڵە).

لە سەدەی نوزدەدا، لە بەریتانیادا چیرۆکی فانتازیی بۆ منداڵان، بازاڕی گەرم بوو. کە بوو□ ه□□ی سەرهەڵدانی چەندین رۆمانی فانتازی بۆ مێرمنداڵان لە بەریتانیادا. دوایی چیرۆک و رۆمانی فانتازی بۆ منداڵان و مێرمنداڵان، زۆر بە خێرایی تەشنەی کرد. لە ئەمریکا و لە چەندین وڵاتانی ئەوروپادا، چەندین رۆمانووس دەرکەوتن و چەندین شاکارە چیرۆک و رۆمانی فانتازییان، بۆ منداڵان و مێرمنداڵان نووسین و چاپیان کردن و ب□□اویان کردنەوە.

نموونەی چیرۆک و رۆمانی فانتازیی مۆدێرن، بۆ منداڵان و مێرمنداڵان:(ئەلیس لە وڵاتی عاجباتییەکان) دا، نووسینی (لویس کارۆل). (ئۆلیڤەر تویست) نووسینی (چارلز دیکنز).

(پینۆکیۆ) نووسینی (کارلۆ کۆلۆدی). (رۆبنسۆن کروزۆ) نووسینی (دانیال دیفۆ). (نیلز) نووسینی (سێلما لاگیرۆف). زنجیرەی (پێنج منداڵ) نووسینی (ئیدێت نێسبیت) کە زۆر جار بە داهێنەری چیرۆکی فانتازیای مۆدێرن بۆ منداڵان ناودەبرێت. (ساندرێلا) نووسینی (چارلز پیرۆ). (تۆما لیزا) نووسینی (هانز کریستیان ئەندەرسون). (بەفرین و حەوت کورتە باڵاکان) نووسینی (برایانی گریم). (پیپی گۆرەویدرێژ) نووسینی (ئەسترید لیندگرین). (هایدی) نووسی (یوهانا شپیری). (ژنانی بچووک) نووسینی (لویزا مای ئەلکۆت). (هاری پۆتەر) نووسینی (جوان رۆلینگ). زنجیرەی هاری پۆتەر، حەوت پەرتووکە و کراون بە هەشت فیلمی سینەمایی. رۆمانی هاری پۆتەر، یەکێکە لە مۆدێرترین زنجیرە رۆمانەکی فانتازیا. پڕفرۆشراوترین رۆمانە، کە (٥٠٠) ملیۆن دانەی لە جیهاندا لێفرۆشراوە. رۆمانی هاری پۆتەر شاکارێکی مۆدێرنی جیهانییە بۆ مێرمنداڵان. پاڵەوانی رۆمانەکە هاری پۆتەر مێرمنداڵێکی سەرکێشی ئەفسوناوییە، فێری جادووبازی دەبێت بە کاری چاکە بەکاری دەهێنێت. ئاماژەش بە سێ رۆمانی مۆدێرزمی کوردی دەدەم، کە رۆمانەکانین فانتازین و بۆ منداڵان و مێرمنداڵان نووسیویانن: رۆمانی (کچی دورگە بچۆلەکە) و (ملوانکەی ئەفسوناوی) نووسینی مامۆستا (ئەمین محەمەد). رۆمانی (نازیلەی مانگ و شازادەی خۆر) نووسینی خاتوو (پەیام ئیبراهیم) ە.

تەوەرەکانی ئەدەبی فانتازی، هۆکارن بۆ ئەوەی کە منداڵان و مێرمنداڵانی خوێنەر هۆگریابن. لە چیرۆکە ئەفسانەییەکاندا دوو چەمکی سەرەکی هەن، چەمکی چاکە بەرانبەر بە خراپە، چەمکی ململانێ بە دەسەڵات. هێزی چاکە و هێزی خراپە لە ململانێیەکی دەستەویەخەی هەمیشەیی دان. ئەمانە ئەو پرسانەن کە پاڵەوان و کارەکتەرە سەرەکییەکان، دەبێت رووبەڕوویان ببنەوە.
هەندێک لە سوودەکانی وێژەی فانتازی بۆ منداڵان:
١ـ بەشێکی زۆری رۆمان و چیرۆکە فانتازییەکان، پەیامێکی پەروەردەیی و رەوشتی و مرۆییان لەخۆگرتوون. دەتوانن بە ئاراستەیەکی دروستدا چارەنووسی منداڵان بگۆڕن.
٢ـ یارمەتی منداڵان دەدەن، بۆ خۆبنیاتنان و خۆگونجاندن و دەربردن، لەگەڵ لافاوی داهێنان و زانیاریی مۆدێرن و شۆڕشی تەکنەلۆژیا و لەگەڵ گۆڕانکارییە خێراکاندا.

٣ـ لەم سەردەمەدا، وێژەی فانتازیا، لەنێو منداڵان و هەرزەکاراندا، پێگەیەکی تایبەتی هەیە، بە ئەوەی دەگەڕێتەوە کە لە زۆر رووەوە، چێژ و خۆشی سوودیان پێدەبەخشن.
٤ـ چیرۆکە فانتازییەکان، یارمەتیی منداڵان دەدەن، کە کنجکاوی بن و زیاتر خۆیان دەرخەن و باشتر لە ژیان بڕوانن و قووڵتر بیربکەنەوە و زیاتریش بخوێننەوە. پرسیاری زیاتر بکەن. ئاسۆی ئەندێشە و ئەندێشەکردن و بیرکردنەوەیان، فراوانتر دەبن. نوێخواز و داهێنەر دەبن. بە ئەزموونکردنی جیهانێکی جیاوازەوە سەرقاڵ دەبن.
٥ـ چیرۆکە فانتازییەکان، منداڵان فێری کارامەیی دەکەن. کارامەیی وەک دروستکردنی جیهانی سەرسووڕهێنەر و پەرەپێدانی بیرۆکەی نوێ و بیرکردنەوە لە داهێنان.
(ئەلبەرت ئەنشتاین) دەڵێت:"ئەگەر دەتەوێت منداڵەکانت زیرەکبن. چیرۆکی ئەندێشەییان بۆ بخوێنەوە. ئەگەر دەتەوێت زیرەکتربن، چیرۆکی ئەندێشەیی زیاتریان بۆ بخوێنەوە".
٦ـ ئەرکی یەکەمی چیرۆکە فانتازییەکان، بەخشینی چێژ و خۆشییە بە منداڵانی خوێنەر. مێشکی منداڵان لە بێهوودەیی رزگاردەکەن. جیهانێکی نوێ تاقی دەکەنەوە.
٧ـ لە زۆرێک لە چیرۆک و ڕۆمانە ئەفسانەییەکاندا، منداڵان ڕۆڵی پاڵەوانێتی و سەرەکییان هەیە. لەپاڵ منداڵانیشدا گەورەساڵانیش بەشدارن و ڕۆڵیان هەیە.
٨ـ چیرۆکە فانتازییەکان، یارمەتیی منداڵان دەدەن، بە دۆزینەوەی ڕێگەی زیاتر و زیاتر لە ژیانی راستەقینەدا. بۆیە چیرۆکە فانتازییەکان، کەشێکی منداڵانەیان هەیە.
٩ـ چیرۆک و ڕۆمانە فانتازییە، لە رووی زمانەوانییەوە، کۆمەڵێک وشە و دەستەواژە و ڕستەی تازە بە منداڵان دەبەخشن و فەرهەنگی وشەکانیان دەوڵەمەندتر دەکەن.

(*) بۆ نووسینی ئەم بابەتە، سوودم لە چەندین سایتی ئینگلیزی وەرگرتووە.
ڕێزا شوان
نەرویج: ٢٠٢٤

کەلوو.. شیعری شەهلا نوری

خۆر لای تۆ
هەمیشە بڵند و ڕاست
دەرپەڕیو بوو کەلووی چوارەمی ئاسمان!
تاوانی هاوین بوو ،
هەڵەی فەلەک بوو
چەپەوانە و سوڕانەوەی زەوی بوو
یان گەلەکۆمە و گفتوگۆ،
گردبوونەوەی کۆمەڵە ئەستێرە وێڵەکان بوو
لە جەستەمان
شێرپەنجە ئاوی سەری هەڵدا

شەهلا نوری